

PLAINER ZSUZSA

Az aranykor története

A nagyvárad Cinka Panna-cigánytelep emlékezete

„Mi a telepről jöttünk.” Ezt szinte mindegyik várad-velencei roma tudtomra adta, ha az antropológiai terepmunka során arra kértem őket, meséljenek magukról. Értettem persze, hogy a cigánytelepre utalnak ezzel, a Cinka Pannára, amelyről – váradiként – én is tudtam. Igaz, csak annyit, mint a városiak nagy része: hogy az egykori olajgyár és fatelep környékén volt, és talán ma is létezik.

Aztán elkezdtem módszeresebben felkutatni és számba venni az egykor ott élő családokat. Meghallgatni két-három generáció történetét arról, milyen is volt az élet a Cinka Pannán, és mi történt azóta, hogy elköltöztek onnan. Akkor értettem meg, hogy e látszólag szenttelen mondat („Mi a telepről jöttünk”) sokkal több, mint egyszerű kijelentés: egy közösség története és egy kollektív trauma emléke.

A Cinka Panna kutatása számomra nemcsak helytörténeti terepszemle. A hazai romológiaának kevés adata van a cigányközösségek múltjáról (a kommunizmus utolsó éveinek történetéről), a városi romák helyzete is „alulkutatott”. Míg a mélyszegénység a cigánykutatás kiemelt témája, a gettóso-

Greguss Imre festménye 1910-ből Cinka Pannáról, a 18. században élt legendás cigányzenésről, a telep névadójáról

PLAINER ZSUZSA (1974, Nagyvárad) a kolozsvári BBTE bölcsészkarán, majd szociológia karán végzett. Antropológus, a bölcsészettudományok doktora, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója.

dott „blokknegyedek” kialakulásának okairól szinte semmit sem tudunk. Ezért úgy gondolom, a Cinka Panna emlékezete nemcsak Várad történetének része, hanem a romániai kommunizmusé is.

A kutatás először kutakodás volt csupán, hiszen számtalan olyan emberrel interjúztam, aki maga sem értette, mi és miért történt vele. Így az események pontosabb rekonstruálása végett ezeket az elbeszéléseket – levéltári források, dokumentumok híján – a lakáshivatal egykori dolgozóival, tanárokkal, egykori vasutasokkal készített interjúkkal egészítettem ki, és összevettem a tehetősebb romák narratíváival is. Az alábbiakban főleg az egykori telepiek szövegeiből idézek, mert fontosnak tartom, hogy a Cinka Panna története az egykori lakók „hangján” szóljon meg.

E többéves munka során rengeteg támogatást kaptam, de három segítőtmet mindenképpen szeretném kiemelni: Románszki Rozália és Bárdi Márta tanítónőket, valamint Mihály Iza szociális gondozót, egykori iskolai mediátort. Segítségük nemcsak megkönnyítette a mélyszegénységben élők bizalmának elnyerését, de általuk eljuthattam az egykori cigánytelep tehetősebb lakóihoz is, azokhoz, akiknek sikerült elkerülni, kiköltözni a gettóból és elkerülni a kisebbségre oly jellemző elszegényedést. E réteghez tartozók nemcsak kitűnő adatközlőnek bizonyultak, de általuk megismerhettem a roma alsó középosztályt is, amely a nem roma társadalomba beékelődve láthatatlan marad a nyilvánosság előtt csakúgy, mint a kérdőíves kutatások számára. Az egykori telepiek nevét – adatvédelmi előírások miatt – nem írnám le, rám szánt idejüket, türelmüket ezúton is köszönöm. A kartográfiai adatokhoz és az utcanévtörténethez Bartos-Elekes Zsombor kartográfustól kaptam értő segítséget. Neki is nagyon köszönöm.

A hely

Számtalan téves vagy pontatlan adat kering az egykori cigánytelep földrajzi helyzetéről. Egy Várad történetével foglalkozó blog (<http://nagyvarad-oradea.blogspot.ro/2007/11/trtnete.html>) a Cinka Pannát a Tokajiteleppel azonosítja, holott ez utóbbi nem roma munkáskörnyék volt az előbbi szomszédságában. Egyes újságcikkek szerint az egykori telep helyszíne a Gutenberg utca környéke, jöllehet ez a hely az a blokknegyed, ahova a Cinka Panna lakóinak kényszerűen költözniük kellett (http://tokeslaszlo.ro/cikk/cinka_panna_romatelepe_nagyvarad).

Az egykori lakók szerint ők „nagyon régóta” éltek a telepen. Egyes 19. századi térképek azt mutatják, Nagyvárad keleti szélén már ebben az időben is létezett egy kompakt lakóövezet, amely akár romatelepe is lehetett, ennek igazolásához azonban több adatra lenne szükség. A régi utcanevek alapján azonban igazolható, hogy Várad-Velence egyik utcáját már a 20. század elején románok lakták: a térséget 1939-ben Colonia Țiganilor utcának nevezték, 1941-ben átkeresztelték Cinka Pannára, majd 1947-ben Cigánytelep utcára; az 1966-os térképeken a terület Micsandrelor néven szerepel, úgy, ahogy ezt az elbeszélők is említik.

A Cinka Panna-telep tehát egy utca volt Várad-Velencén, az egykori olajgyár, a fatelep és a valamikori Fruct-export környékén, a város keleti szélén, a Kolozsvári út leágazásában. Az L alakú területen kétoldalt házak voltak, ezekben körülbelül 25 család lakott, mintegy 160 ember. A telepiek magukat „magyar cigányként” nevezik meg, azaz a szubetnikai hovatartozásukat nem ismerő, a magyar társadalom felé asszimilálódott csoportként. Az idősebbek (ötven-, hatvanévesek) beszélnek a romanit, a fiatalabb generációk már csak értik, az otthoni kommunikáció nyelve a magyar; a gyerekek általában magyar iskolába járnak.

A telepiek maguk készítette vályogházakban laktak, ha a család bővült, az építményhez hozzátoldottak egy újabb szobát. Mindenkinek volt udvara, sokan állatokat is tartottak. A vizet a környéken lévő kútról hozták, az áramot a villanyoszlopról vezették el improvizált kábelekkel. Egy másik verzió szerint egyes telepieknek „volt áramuk”, tőlük kapta vagy vette – feltételezhetően improvizált kábelek segítségével – a többi lakó. A megélhetést az olajgyár és a fatelep földrajzi közelsége is segítette: az előbbiből olajpogácsához jutottak a telepiek, a fatelepről pedig tüzelőhöz.

A Cinka Panna lakói foglalkozás és anyagi helyzet tekintetében sokszínű csoportot alkottak. Egyesek, valószínűleg nem sokan, az iparban dolgoztak szakképzetlen munkásként: a szőrmegyárban, a konzervgyárban,

egyesek a köztisztasági vállalatnál. A legtöbben gazdasági-
lag önállóak voltak: fuvarosok és tűzifa-feldolgozók (főleg
a tehetősebbek, akiknek kocsijuk és lovuk is volt). A nők tol-
lat, edényeket, ócska ruhát, pörkölt napraforgómagot árul-
tak, a kevésbé tehetősek a fuvarosoknak segítettek, ócska-
vasat, papírt és üveget gyűjtöttek és szállítottak be a gyűjtő-
helyekre. Megint mások, amikor alkalom nyílt rá, feketepi-
acról megvásárolt termékekkel kereskedtek, hiszen a kávé,
a csokoládé, a pipereszappan luxuscikknek számított
a kommunista hiánygazdaság éveiben.

A telepfelszámolás okáról nem találtam dokumentumokat.
A legvalószínűbb, hogy a területre szüksége volt a fatelep-
nek, így a roma közösségnek mennie kellett. Az is elképzel-
hető, hogy a költöztetés a '70-es évek romániai romapoliti-
kájának eredménye, amely – egyebek mellett – a romák
életkörülményeit javítandó, előírja a lakhatási szegénység
felszámolását. Ez utóbbi hipotézist erősíti az is, hogy a telep-
felszámolás nem volt egyedi jelenség: a Cinka Pannához
hasonlóan a kolozsvári Bufnița és (Viorel Achim cigányku-
tató szerint) a bukaresti Ferentari lakóinak is költözniük
kell.

Az új lakóhely a mai Voltaire utca, az egykori Micsandrelor-
tól mintegy félórai gyalogútra található, a mai Plator (ko-
rábban Viitorul) műanyag-feldolgozó gyár környékén. A
hely tulajdonképpen két több lépcsőházas tömbházból áll,
amelyek – az önkormányzat dokumentumai szerint – 1976–
1977-ben épültek. Az új lakhelyként kijelölt lakások csök-
kentett komfortúak: a lakrészekben nincs központi fűtés,
melegíteni cserépkályhával lehet. A beköltözés pontos
menetéről sincsenek megbízható adatok. Az egykori telepi-
ek és néptanácsi alkalmazottak szerint egyes családok ille-
gálisan elfoglalták a lakásokat, majd elköltöztek, így a
második csoport már lelakott, tönkretett helyiségeket talált.

De hogy itt mi vót! Mindenki el tudott magának foglal-
ni egy lakást, na, egy blokkot. Hát vót, aki elfoglalt
egyed. Se ablak, se ajtó, se véce, se semmi a világon nem
vót. Na most képzelje el ezt a blokkot, így, ahogy van,
de itt semmi nem vót! Semmi! Még vinilin se, csak az
üres cement. Na, ide kötözzön be valaki egy kisgyerek-
kel! Nemcsak én, más is. *(részlet egy interjúból)*

A tömbházak állagának romlása már
a '80-as években elkezdődik, erről
több roma is mesél. Mivel a Cinka
Pannán nem volt vízfogyasztásmérő
(a vizet a kútról hozták), sem egyéni
áramfogyasztás-mérés (villanyveze-
tétről vagy valamilyen egyéni
fogyasztótól „szerezték” az áramot),
az új környezetbe került telepiek szá-
mára gondot okoz a tömbház „hasz-
nálata”. Az improvizált fűtőeszközök
miatt tönkremegy a teljes tömbház
áramszolgáltatása, a javítására nin-
csen pénz.

Vót óra régen, de közös óra volt.
Aki fizette, fizette, de vót, aki
nem fizette, felgyúlt [a tartozás,
és mindenkiét] levágták. Akkor
rezsóztak [a fafűtéses lakásokat
improvizált hőszugárzókkal
melegítették]. Vették a habtéglat,
kiformázták, és a rezsódróttal
melegítették. De a pózna kigyul-
ladt, mert nem bírta, és minden-
kinek levágták a villanyt. Aki-
nek vót pénze, annak visszatet-
ték, akinek nem, annak nem.
(részlet egy interjúból)

A romló körülmények miatt a vót
telepiek egy része elköltözött. Első-
sorban azok, akiknek volt állandó
állásuk az iparban, ami után lakáski-
utalás is járt. A költözők második
csoportját azok alkották, akik az
informális gazdaságban (főleg a
luxuscikkek értékesítésével) akkora
jövedelemre és olyan kapcsolatokra
tettek szert, amelyek révén hozzáju-
hattak egy állami lakáshoz a város
másik részén. A legszegényebbek
maradtak a Voltaire utcán.

E folyamat a rendszerváltás időszakára felerősödött; mára a két tömbház hírhedt városi gettóvá vált, amelyet a „cigányblokk” (a román városi folklór szerint „NATO-blokk”) néven ismernek a környéken. A hely tipikus romániai gettóhelyszín: omló vakolat, szemét. És egy ilyen kép persze előhívja a szegregátumok összes sztereotípiáját: rossz hírű környék, veszélyes emberek lakják, minden bizonnyal bűnözők. Hogy a gettóban alkalmasint gyönyörűen felújított lakrészek is vannak, ez rendszerint elkerüli a nem romák nagy részének figyelmét.

A telep emlékezete

Az egykori telepiek emlékezetében – a tehetősebbekében is – a Cinka Panna különleges helyszíneként maradt meg, az ottani élet pedig aranykornak, mitikus időnek: ott „mindenünk megvót”, „amikor ott éltünk, minden más vót”, „ott mások vótak az emberek, mint itt a blokkban”:

De akkor nagy szeretet volt, nagyon összetartottak. Csináltak kint egy tüzet, és ott főztek, és adtak mindenkinek. És jött egy részeg, elkezdett énekelni, és jöttek a hegedűvel, és énekeltek. Édesanyám elismerve volt, kórusban énekelt. És Kovács Apollónia meg Madarász Katalin odajárt tanulni. Volt a telepen egy cigányaszony, a Kézsa, volt a Mancsi néni, a Bögös, Piri néni, Cunci, az édesanyám és volt a Magdi néni, aki olyan szépen énekelte az énekeket. Ott mindenki szerette egymást, mindenki foglalkozott a másikkal, jártunk be egymáshoz. Főztek, minden, takarítottak, csináltak, építkeztek a cigányok, minden, ami létezik, megvolt. Nem úgy, mint most. Gyerekik is értelmes gyerekik voltak, nem voltak, mint most, hogy nem lehet velük beszélni. Mert nem úgy voltunk nevelve. Ha nekem mondaná valaki, hogy nízzed, te, ez a hely a tiéd, én visszamennék a telepre még most is. Hogy csináljak valamit, hogy építkezzek. Én visszamennék. *(részlet egy interjúból)*

Ez azért érdekes, mert a költözés révén a telepiek a korábbinál jobb lakásokhoz jutottak: volt folyó víz, a fal nem vályogból volt, hanem betonból, volt fürdőszoba. A tehető-

sebbeknek sikerült kikerülni a gettóból, miért vágnak mégis vissza a telepre? Mi magyarázhatja a Cinka Panna iránti nosztalgiát?

Az egyik lehetséges ok, hogy a költözés momentuma sokak számára traumatikus élményként maradt meg. Valószínű, hogy a közösség ekkor szembesül azzal, hogy a terület, amelyet magáénak tud, hiszen ott áll a háza, az udvara, tulajdonjogilag nem az övé. Az is feltételezhető – ezt az egykori bürokraták is megerősítik –, hogy a költöztetést figyelmeztetések előzték meg, a közösség azonban ezeket nem vette komolyan, ahogy az is okkal feltételezhető, hogy a rendőrök sem igyekeztek kesztyűs kézzel bánni a telepiekkel, „hiszen azok úgyis csak cigányok”, így a Cinka Panna a költözést váratlan és erőszakos eseményként élte meg:

De nagyon-nagyon rossz, hogy velünk úgy csináltak, mint a kutyával, mert nem is akartunk mi eljönni. Egy reggel aludtunk, kopognak. Jaj, mondom, istenem, ki kopog ilyenkor? Jön az unokatestvérem, keljél, aszongya, mert ki kell kötözzünk. Jön a rendőr, kiabál ott, aszongya, kifele, kifele! Hát nekem akkor a kisebbik kislányom volt olyan kétéves körül... Éppen hogy a szekrényt kihozták, bent maradt fotel, bent maradt... sok mindenünk bent maradt. Éppen hogy kijöttünk, a buldózer már nyomta le [a házukat]. Én is, a kislány is ordibáltunk, jaj, mit

csináltak! Fogták a kis dógainkat, törték össze, rakták fel a kocsira. Még ott vót a fatelep. Hozták a fuharosokat a rendőrök, oszt feltették, amink vót, a dógainkat, és hozták ide, hozták a blokkhoz. *(részlet egy interjúból)*

A másik, összetettebb magyarázat, hogy a telep nemcsak lakóhely volt, hanem életforma is, erőforrások gyűjtőhelye. Olajat, olajpogácsát, napraforgómagot az olajgyárból lehet „szerezni”, fát a fatelepről. Ezt a stratégiát a külső szemlélőkoldulásnak, ingyenélésnek látja, a közösség elbeszéléseiben azonban a fa vagy az olaj megszerzése a nem romák világában kivívott presztízis eredménye is: „Ha fa kellett, elmentünk és kértünk, és kaptunk. Mondták, hogy menjünk és vegyünk, mert minket ismertek, tudták, hogy nekünk lehet adni, mi nem lopunk.”

A telep elhelyezkedése néhány mesterség művelését is megkönnyítette, de a költözéssel ez is megszűnt: a fuvarosok nem tudtak dolgozni, hiszen nem volt hely lónak, szekérnek, így szegényebb segítők is munka nélkül maradtak. Az olajgyár közelsége nemcsak a disznóknak szánt olajpogácsát jelentette, de ez volt a napraforgómag beszerzésének forrása is; azt a nők kis papírzacskókban a városban árulták, leggyakrabban vasárnaponként a focimeccsek idején a stadion környékén.

A telepi vályogházaikat a cigányok maguk építették, a vályogvetés a mindennapi tudás része volt; ráadásul a lakóhelyet igény szerint ki is lehetett bővíteni. De a költözés miatt nemcsak az élettér szűkült le, elvesződött a saját tulajdon érzete is; a „blokkban” lakbért is kell fizetni azért, ami „a másé”. A másé a senkié is, így nincs értelme rendben tartani: „amikor vót az udvar, mindenki a magáéra vigyázott”. Az udvaron állatokat is tartottak, erre sem adódott lehetőség a költözés után.

Következtetések helyett

A telepiek veszteségeit nemcsak a helyváltoztatás okozta. A '70-es évek közepétől Váradon kiépült a távfűtési rendszer, csökkent az igény a fára, így a fuvarosokra is. Húsz évvel

később elkezdődött a kommunista ipar átszervezése, bezártak a gyárak, az egykori munkások munkanélkülivé váltak, sokan a rossz munkakörülmények miatt megbetegedtek, nem tudtak tovább dolgozni, de nem volt meg az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idejük sem. A Cinka Panna iránti nosztalgia tehát a rendszerváltás veszteségeinek sűrítménye is, a nosztalgia a „veszteségkoncentrátumot” ellen-súlyozza.

E szélesebb perspektívából nézve mást is felszínre hoz a cigánytelep története. Elsősorban azt, hogy az alsó középosztályhoz tartozó romáknak a kommunista egyenlős-diből is kevesebb jutott. Bár dokumentumok híján nehéz rekonstruálni, mekkora volt akkor az egy váradira jutó tömbházlakás négyzetmétere vagy a lakrészek ellátottsága, az talán mégis kijelenthető, hogy a „NATO-blokk” nem volt az államilag szabályozott lakáskínálat csúcskategóriájában. A telepieknek csak ez jutott, hiszen – ahogy azt egy volt bürokrata ki is jelentette – „ezeknek az is jó. Jobb, mint ahonnan jöttek”.

Másfelől – és ez lenne a másik következtetés – a kelet-európai romapolitikák folyó vizet és betonfalakat adtak ugyan, de ennek ára volt, hiszen nemcsak erőforrásokat, munkalehetőséget vettek el a romáktól, hanem a tulajdonlás szubjektív érzetét, a saját, két kezükkel épített ház és az udvar birtoklásának méltóságát is.